

СЕКЦІЯ 2. ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923.2–053.4

**ОСОБЛИВОСТІ САМОСТВЕРДЖЕННЯ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ЕМПІРИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ**

Годонюк В.С., аспірант
кафедри педагогічної та вікової психології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті здійснено теоретичний аналіз феномену самоствердження особистості, досліджено взаємозв'язок між даним феноменом та рівнем домагань особистості. Розглянуто особливості розвитку самоствердження у дітей дошкільного віку. Виділено особливості стратегії конструктивного та деструктивного самоствердження дітей цього віку.

Ключові слова: самоствердження, рівень домагань особистості, самосприйняття, конструктивна та деструктивна стратегія самоствердження дитини дошкільного віку, агресія, маніпуляція.

В статье осуществлен теоретический анализ феномена самоутверждения личности, исследована взаимосвязь между данным феноменом и уровнем притязаний личности. Рассмотрены особенности развития самоутверждения у детей дошкольного возраста. Выделены особенности стратегии конструктивного и деструктивного самоутверждения детей данного возрастного периода.

Ключевые слова: самоутверждение, уровень притязаний личности, самопринятие, конструктивная и деструктивная стратегия самоутверждения ребенка дошкольного возраста, агрессия, манипуляция.

Godoniuk V.S. PARTICULARITIES OF PROCESS OF SELF-AFFIRMATION OF A CHILD PRESCHOOL AGE: THEORETICAL AND EMPIRICAL ASPECT OF PROBLEM

In this article we have made a theoretical analysis of phenomenon of self-affirmation of an individual. Correlation between this phenomenon and level of individual's aspiration has been studied. We have examined particularities of self-affirmation process of a child preschool age. Strategies of constructive and destructive self-affirmation of a child preschool age have been cited.

Key words: self-affirmation, level of individual's aspiration, self-acceptance, constructive and destructive strategies of self-affirmation of a child preschool age, aggression, manipulation.

Постановка проблеми. Самоствердження як процес набуття суспільного статусу в системі соціальних стосунків є важливим аспектом особистісного саморозвитку, що визначає взаємодію індивіда із соціумом. Самоствердження особистості включає у себе не лише досягнення нею поставленої мети та її наближення до власних ідеалів, а також характер прояву індивідуальної самооцінки, рівень домагань та систему соціальних зв'язків. Самостверджуючись, людина прагне підвищити власну самооцінку, розкрити власний потенціал та внутрішнє «Я», досягти певного успіху у соціумі, бути потрібною та належним чином оціненою оточуючими. Саме тому даний феномен становить значний інтерес. Створення спеціальних умов для розвитку конструктивного самоствердження на різних етапах онтогенезу стає одним із актуальних завдань сучасної психологічної науки.

Ступінь розробленості проблеми. Шляхом аналізу теоретичних джерел філософської та психолого-педагогічної літе-

ратури було встановлено, що існують різні підходи щодо розуміння змісту, форм прояву, динаміки та рівнів розвитку феномена самоствердження особистості у соціумі. Вітчизняні автори, такі як: О.М. Леонтьєв, О.В. Запорожец, Л.В. Бороздіна, Н.Є. Харламенкова, Ю.А. Іванова, основну увагу в своїх працях приділяли розкриттю чинників, які зумовлюють процес самоствердження особистості, а також акцентували увагу на формах і видах даного феномена та основних умовах формування конструктивного самоствердження особистості.

З іншого боку, А. Адлер, Ф. Хоппе, К. Левін та інші представники зарубіжних психологічних шкіл, досліджуючи проблему самоствердження особистості, виділяли в ній низку аспектів: походження та витоки, форми прояву даного феномену, вплив самовизначення, самосвідомості та рівня домагань на розвиток даного феномену. На сьогоднішній день існує значна кількість робіт зарубіжних та вітчизняних дослідників, присвячених проблемі самоствержен-

ня особистості, проте питання особливостей його проявів у дитини дошкільного віку залишається й досі маловивченим.

Метою статті є теоретичний аналіз феномену самоствердження особистості, вивчення його проявів у дошкільнят, розгляд конструктивних та деструктивних стратегій самоствердження у дітей цього віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливий інтерес нашого дослідження представляє феномен самоствердження особистості в дошкільному віці, коли моделі поведінки, що закладаються з дитинства, можуть впливати на особистісну самореалізацію у дорослому віці. Саме у цей віковий період виникає амбівалентність дитячої поведінки під час вибору форм особистісного самоствердження: конструктивної або деструктивної.

Самоствердження (анг. self – affirmation) – поведінка людини, зумовлена бажанням підвищити власну самооцінку або підтримати певний громадський статус у суспільстві. Феномен самоствердження особистості довгий час розглядався як філософська проблема, і лише у ХХ ст. практично повністю перейшов із галузі філософії у галузь психології, де вона і була сформована, як науково-теоретична проблема.

Потреба у самоствердженні виникає ще у ранньому дитинстві, коли малюк поступово переходить від керування іншими, що зумовлюється рефлексами, до усе більш контрольованих, свідомих дій. О.М. Леонтьєв дає наступне визначення періоду дошкільного дитинства: «Це період первинного формування особистості та розвитку особистісних «механізмів» поведінки. У дошкільному віці розвиток дитини характеризується встановленням перших зв'язків і стосунків у соціумі» [4].

Даний віковий період характеризується тим, що з'являються початки внутрішньої регуляції дитячої поведінки. Сенс такої перебудови полягає у виникненні внутрішньої регуляції поведінки. І якщо у ранньому віці поведінка дитини спрямовувалась ззовні дорослими, то у дошкільному віці дитина починає самостійно регулювати власну поведінку. Основними новоутвореннями дошкільного віку є: виникнення першого схематичного абрису цілісного дитячого світогляду; поява первинних етичних інстанцій і на їх основі – моральних оцінок, які починають визначати емоційне ставлення дитини до інших людей; виникнення нових мотивів вчинків і дій, що пов'язані з розумінням взаємовідносин між людьми (мотиви співпраці, змагання тощо); з'являється довільна поведінка і зміни у ставленні

дитини до себе та власних можливостей. Довільна поведінка – це поведінка, зумовлена виникненням самосвідомості, розумінням обмеженості свого місця в системі стосунків із дорослими.

Феномен самоствердження вивчається багатьма вченими у контексті вікових аспектів особистості. Дослідження у цій галузі складають важливу загальнонаукову основу психологічних робіт із вивчення явища самоствердження. У дитячому віці самоствердження розглядається у взаємозв'язку із потребою у визнанні та любові. У цьому закладаються початки соціалізації дитини та основи її особистісного самосприйняття. Саме тому їй важливо закласти міцний, позитивний фундамент сприйняття себе, що забезпечить сприятливий особистісний розвиток загалом. Усвідомлення себе в дошкільному віці, що відбувається у умовах позиції «Я і суспільство», фіксується в особливій формі розвитку «само» – у самоствердженні й позиції «Я сам».

Дошкільне дитинство є найважливішим етапом розвитку особистості та її самостійності, у цей віковий період починає актуалізуватися потреба та об'єктивна необхідність у самореалізації, яка проявляється у формі самоствердження «Я сам». Психологічний зміст даного феномену змінюється у різні періоди дитинства, що зумовлюється поступовим розвитком стосунків, у які вступає дитина, і які є визначальними під час формування позиції «Я і суспільство». Саме тому початкові прояви самоствердження, які є надзвичайно важливими для становлення і розвитку особистості, вчені розглядають як початкову форму самореалізації дитини дошкільного віку [2]. Адже, стверджуючи власне «Я» у соціумі, дошкільник таким шляхом самореалізується. Так відбувається процес конструктивного самоствердження дитини, що дає їй змогу відчувати впевненість у собі, підкреслити власну індивідуальність і значимість, підвищити рівень самооцінки і бути позитивно сприйнятою дорослими і ровесниками.

Розглянемо процес самоствердження дошкільника у родинному колі в системі «дитина – дорослий». У рамках цієї системи стосунків розвиток самоствердження аналізується з точки зору стратегій, які використовує дошкільник, щоб самоствердитися у мікросоціумі сім'ї. Під стратегіями самоствердження дошкільника слід розуміти сукупність засобів саморегуляції дитячої активності, спрямованої на її прагнення відстояти своє право на самостійність, реалізацію власних інтересів і демонстрацію своїх можливостей. Самоствердження дітей цього віку має низку специфіч-

них особливостей і якісно відрізняється від самоствердження дорослої людини. Найяскравіше ця потреба розкривається у бажанні дитини все робити самостійно. Від неї все частіше можна почути такий вислів: «Я сам»! Відбувається психологічне відділення, розмежування «Я» дитини від дорослих, які її оточують, що супроводжується специфічними проявами – впертістю, негативізмом та ін. Дитина хоче відокремитися від батьків, усвідомлюючи власне «Я». Якщо стосунки між дитиною та батьками не складаються, її ініціатива не заохочується, самостійність постійно пригнічується, це все породжує у неї кризові явища. Вираз «Я сам» з'являється, коли дитина протиставляє власні самостійні дії спільним діям із дорослими.

Аналіз наукової літератури з проблеми самоствердження дитини дошкільного віку дозволяє зробити висновок про те, що розвиток даного феномену залежить від рівня очікувань батьків відносно своєї дитини. Взаємовідносини з дорослими є одним із найважливіших чинників, що впливають на становлення дитини як особистості. Під час спілкування з дорослими діти засвоюють соціальні норми та ціннісні орієнтації, а також суспільно-історичний досвід, що відображає рівень економічного та соціокультурного розвитку суспільства і людини загалом. Сім'я є тим середовищем життєдіяльності дитини, в якому відбувається її найперша соціалізація, закладаються основні риси особистості. Від того, як дошкільник сприймає свою родину, близьких, наскільки відчуває себе важливим для них, великою мірою залежать його майбутні успіхи та невдачі. За умови повноцінного спілкування у родинному колі у дитини розвиваються такі особистісні риси як допитливість, активність, ініціативність, готовність до спілкування з оточуючими. У такий спосіб створюються умови для формування конструктивної форми самоствердження особистості, що впливає на успішність індивіда у соціумі.

К. Левін досліджував зв'язок самоствердження з рівнем домагань особистості, його ідеї відкрили новий погляд на цей феномен [7]. Їх новизна полягала у тому, що процес самоствердження досліджувався у контексті його складової – рівня домагань особистості. Поведінка людини визначається її потребами та метою, рівень складності обраної мети К. Левін назвав рівнем домагань. Проте внаслідок впливу на дитину вимог дорослих або успіхів товаришів, у неї може виникнути такий рівень домагань, який буде вищим або нижчим від її реальних здібностей. Рівень домагань найяскра-

віше проявляється і свідомо регулюється у шкільному віці. У дошкільному віці на формування рівня домагань великою мірою впливають батьки, їх очікування відносно досягнень своїх дітей, тобто їх власний рівень домагань. Саме тому рівень домагань батьків є одним із найважливіших чинників впливу на формування у дитини потреби у самоствердженні.

Ю.А. Іванова наводить такі стратегії та форми конструктивного і деструктивного самоствердження у дошкільників. Ознайомимося з системою відносин «дитина – дорослий», яка була розроблена нею на основі проведеного дослідження. У межах конструктивної стратегії вчена виділяє не деструктивну агресію, потребу в автономії, прагнення до самостійності та становлення власного «Я» [3]. Перша форма конструктивної стратегії самоствердження – це не деструктивна агресія, тобто наполегливе, не вороже ставлення до оточуючих, поведінка самозбереження, спрямована на досягнення поставленої мети. Існує декілька моделей поведінки, за допомогою яких можна визначити дитячу агресію. Дослідження поведінки здорових дітей та їх батьків встановило, що агресивність проявляється у будь-якої дитини, навіть дуже маленької. Всі форми і типи поведінки агресивності мають одну загальну рису: вони викликані спробами контролювати ситуацію, впливати на неї з метою позитивної презентації себе та близьких людей. Конструктивна форма агресивної поведінки спостерігається у дітей вже з перших років життя. Дитина поводить себе агресивно, щоб самоствердитися, бути першою у будь-якій ситуації, а також щоб удосконалити свій життєвий досвід. Цей тип агресії є важливим мотиваційним фактором розвитку самопізнання і здатності розраховувати на себе. Він спонукає до конкуренції, яка не є ворожою і деструктивною. Така поведінка слугує для захисту потреб, прав і тісно пов'язана із задоволенням особистих бажань. Ця форма конструктивного самоствердження потрібна для здорового емоційного розвитку особистості. Пізнавальна активність дитини, наполегливість її зусиль, особливо коли вона намагається звернути на себе увагу під час дослідницької діяльності дошкільника [3].

Друга форма конструктивної стратегії самоствердження дитини у сім'ї – потреба в автономії, прагнення до самостійності. Дослідження доводять, що вже з перших днів життя під час періоду бад'яорості дитина починає цікавитися навколишнім середовищем. Спочатку немовля досліджує та роздивляється себе, пізніше активно

оволодіває власним тілом, здійснює дослідження і контроль над середовищем, яке його оточує під час постнатального періоду. Мати змушена часто втручатися у дії немовляти, оскільки його дослідницька активність іноді може виявитись небезпечною для життя. У такому випадку батьківське втручання необхідне для захисту та соціалізації дитини. Батьки починають зіштовхуватись із реакцією гніву та роздратування під час намагання втрутитися у дослідницьку діяльність дитини. Чим частіше виникають подібні втручання, тим більше зростає рівень гніву та роздратування. Така поведінка батьків провокує у дитини почуття надмірного невдоволення, результатом якого є ворожість до того, хто занадто часто втручається. Слід зауважити, що надмірне пригнічення потреби у самостійності помітно обмежує бажання вчитися, дізнаватися нове, що негативно впливає на розвиток дитячого інтелекту. Отже, батькам необхідно створювати для дитини таке середовище, яке б допомагало їй діяти самостійно.

Формою деструктивної стратегії самоствердження є вороже ставлення, що має назву деструктивної агресії та маніпуляції. Батьки повинні усвідомлювати, що розвиток самостійності у дитини вимагає значної акумуляції внутрішніх сил. У цей час дитина особливо потребує керівництва процесом її особистісного розвитку, оскільки невдалий досвід самостійності часто стає джерелом підвищеного рівня ворожості, невпевненості у собі, низької самооцінки. Причиною обрання дитиною деструктивної стратегії самоствердження служить її невдалий досвід під час намагання підвищити власну самооцінку. Отже, занижена самооцінка та систематичне пригнічення батьками прагнення до самостійності можуть стати причиною девіантної поведінки дитини. Саме тому запорукою успішної реалізації дошкільника у соціумі є спроможність батьків знайти той рівень самостійності дитини, який дозволить їй самостверджуватись, вільно досліджувати навколишній світ, вчитися і формувати нові уміння та навички без ризику для її життєдіяльності.

Висновки. З усього зазначеного вище можна зробити висновок, що самоствердження – це одна з фундаментальних потреб людини, яка актуалізується за допомогою усвідомлення особистістю себе як цінності. Самоствердження дає змогу особисто-

сті розкрити та посилити свою значущість, розкрити у собі почуття власної гідності і підтримувати його у процесі дорослішання, використовуючи потенціал своїх вольових якостей, а саме: рішучості, цілеспрямованості, самостійності, наполегливості.

Самоствердження є однією з основних потреб особистості. Розкриваючи власний потенціал, формуючи індивідуальні риси характеру, людина стверджує власне «Я» у соціумі. Потреба бути сприйнятим оточуючими, бути зрозумілим, розкрити власну індивідуальність безпосередньо пов'язана з успішністю людини, з рівнем її домагань, самореалізацією, самооцінкою, уявленням про саму себе, самоповагою, ставленням до себе та оточуючих. Реалізувавши життєву потребу у самоствердженні, людина стверджує себе як особистість, яка здатна бути щасливою, успішною та цілеспрямованою. Аналіз особливостей самоствердження свідчить про те, що воно з'являється уже в немовлячому віці та розвивається впродовж усього життя людини.

Важливим є вивчення самоствердження на різних етапах онтогенезу, зокрема у період дошкільного дитинства, де значний вплив на його розвиток має характер батьківських вимог до дитини. Самоствердження дошкільників розглядається багатьма вченими як початкова форма самореалізації дитини. Існують дві стратегії самоствердження особистості: конструктивна та деструктивна. Обидві стратегії уже простежуються у поведінці дитини цього віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адлер А. Индивидуальная психология как путь к познанию и самопознанию человека / А. Адлер. – К., 1997. – 288 с.
2. Запорожец О.В. Самоутверждение в дошкольном возрасте как начальная форма самореализации растущего человека / О.В. Запорожец // Мир психологии. – М., 2011. – № 3. – С. 231–240.
3. Иванова Ю.А. Психологические детерминанты развития самоутверждения дошкольника в семьях с высоким уровнем притязаний: статья дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Ю.А. Иванова, 2013. – 6 с.
4. Леонтьев А.Н. Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста: Сб. ст. / Под ред. А.Н. Леонтьева и А.В. Запорожца. – М., 1995. – 144 с.
5. Харламенкова Н.Е. Самоутверждение подростка / Н.Е. Харламенкова. – М., 2007. – 384 с.
6. Hoppe F. Erfolg und Misserfolg // Psychol. Forsch., 1930. – Bd.14. – 162 p.
7. Lewin K. Dynamic theory of personality: Selected Papers. – NY., 1975. – 286 p.